

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

# Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, [www.reprorecht.nl](http://www.reprorecht.nl)) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.cedar.nl/pro](http://www.cedar.nl/pro)).

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.*

[info@boomamsterdam.nl](mailto:info@boomamsterdam.nl)  
[www.boomuitgeversamsterdam.nl](http://www.boomuitgeversamsterdam.nl)

volgens Kinet meer van een tijger die door onbegrip of slechte opvang niet tam maar integendeel alsmar wilder is geworden. De klinische psychotherapeut ziet hij vervolgens als de tijger(f)luisteraar die dikwijls andere katten te geselen heeft, namelijk die zonder easy parts.

Het is een boeiend boek met interessante beschouwingen en tóch stelt het teleur. Het maakt niet waar wat het belooft, namelijk dat het de klinische psychotherapie op psychoanalytische basis als integratie tussen psychiatrie en psychoanalyse vanuit een praktijkstandpunt zal belichten. De balans in afstemming klinisch / theoretisch is: vijftientwintig procent praktijk versus vijfenzeventig procent theorie. De lezer moet het stellen zonder vignetten die het therapieverloop schetsen en zouden illustreren hoe het proces tijdens klinische psychotherapie van patiënt tot patiënt, afhankelijk van de verschillen in de karakteristieken van de patiënt, kan variëren. De hulpverlener werkzaam in de praktijk wordt verondersteld zelf de vertaalslag naar het dagelijkse werk te maken.

## Vader en dochter schrijven elkaar

*Bespreking van*

Sigmund Freud & Anna Freud (2006).  
*Briefwissel 1904-1938*. Redactie:  
I. Meyer-Palmedo. Frankfurt am Main:  
S. Fischer. ISBN 3 10 022750 6, 680 pp.,  
€ 34,90

HARRY STROEKEN

Onlangs verscheen een mooie collectie brieven, geschreven vanuit een innige vader-dochterrelatie. In negen afleveringen is er een selectie uit voorgelezen op de Hessische radio door een acteur en een actrice. Een vriend heeft ze voor me opgenomen.

Prachtig. Ook geschriften van Freud zijn daar voorgelezen bij gelegenheid van zijn honderdvijftigste verjaardag. Dat is toch een heel andere omgang met Freud dan wij in de Nederlandse media gewoon zijn. Uiteraard dateren de brieven uit periodes dat beide scribenten niet bij elkaar in één huis verbleven. Dat was bijvoorbeeld het geval toen Anna als adolescente enige maanden in Merano vertoefde om aan te sterken, toen ze in Hamburg was om te zorgen voor de zoontjes van haar overleden zus Sophie, of tijdens vakanties en reizen. Die scheidingen kwamen steeds minder voor toen Freud eenmaal ziek geworden was en Anna zijn voornaamste verpleegster geworden was. Uit die periode bestaan er dus weinig brieven. De uitwisseling tussen deze vader en dochter is heel open en vertrouwelijk. Anna vertelt hem alles en zij is evident heel gebonden aan haar vader. Freud vertelt haar de relevante wetenswaardigheden. Aanvankelijk zijn dat vooral berichten over aansterken, over hoe heerlijk het was buiten te zijn en over familiale aangelegenheden (wanneer ze elkaar weer zullen treffen en waar); geleidelijk aan komen de nieuwtjes, vooral uit de wereld van de psychoanalyse. Anna is geïnteresseerd in psychoanalyse. Dat is ook haar manier om mee te tellen bij haar vader. Als kleinste van zes kinderen wil zij serieus genomen worden, 'óók paardrijden en tarok spelen'. Freud is heel royaal: geld is nooit een probleem; steeds biedt hij meer aan en adviseert haar het ervan te nemen. 'Also nicht sparen, sondern Leben genießen' (22 juli 1922).

Anna is zeer talentvol. Ze schrijft (2 augustus 1919) dat ze zich uit vier personen voelt bestaan: lerares, vertaalster, schrijfster en dan nog zichzelf privé. Ze moest een keuze maken. Als lerares deed ze het goed, maar zij gaf dat beroep op toen zij veel werk kreeg in het psychoanalytische bedrijf. Vertalen voor de *Verlag* was aanvankelijk haar taak. Als schrijfster heeft ze veel geproduceerd, zij het dan niet als romanière, maar als psychoanalytisch publiciste. Haar daadkracht en praktische zin moet je bewonderen: ze pakte

de dingen aan. Na Freuds dood bijvoorbeeld zette zij tijdens de oorlog in Engeland een *Heim* op voor uit Londen geëvacueerde kinderen. Hoewel Freud ambivalent was over de nauwe band tussen hem en Anna en hoewel hij zich zorgen maakte over haar lot ná zijn dood, was hij uiteindelijk heel blij met Anna. Zie bijvoorbeeld zijn brief aan Stefan Zweig van 18 mei 1936.

Soms tref je van die merkwaardige zinnen. Bijvoorbeeld uit de pen van Anna: 'Wij hebben juist geoordeeld dat Hans Lampl geen geschikte huwelijkskandidaat voor me was' (7 augustus 1921). *Wij?* Dat Ernest Jones niet geschikt was, had Freud heel duidelijk gemaakt (o. a. 22 juli 1914); daar was Anna het trouwens volkomen mee eens.

Vanaf haar kinderjaren vertelt Anna haar dromen aan haar vader en zij blijft dat doen. Zou het niet gewoon zijn als een meisje op de lagere school tegen haar vader zegt: 'Voortaan vertel ik je mijn dromen niet meer, die houd ik voor mezelf'? Mij lijkt van wel.

Voor mij hangt de analyse van Anna bij haar vader toch wel als een donkere wolk boven deze lectuur. Slechts één keer maakt Anna in deze briefwisseling melding van haar analyse: ze vertelt het aan een vriendin (24 juli 1919). Freud bericht over de analyse onder anderen aan Ferenczi: 'De analyse van Anneke wordt heel fijn' (23 oktober 1918). De noten bij de brieven geven nadere details: die analyse duurde bijna vier jaar. Erna kwamen er controles bij haar vader, een heranalyse bij haar vader en later nog af en toe 'etwas Nachanalyse' bij haar vader (noot 2 bij de brief van 27 juli 1929). Dan blijft er toch geen eigen leven voor een dochter naast haar vader over. Het belang van overdracht werd in die tijd wellicht minder duidelijk gezien, maar was het zó onduidelijk? Uit het feit dat deze analyse zo lang geheim gehouden werd, blijkt toch wel dat men wist dat er iets niet pluis was. Freud is er ambivalent over dat zijn dochter zo aan hem gebonden is. 'Soms wens ik haar dringend een goede man toe, soms schrik ik voor het verlies terug', schrijft hij aan Lou Andreas-Salomé (p. 17). Lou was

een substituut-moeder, vriendin en psychotherapeute voor Anna.<sup>1</sup>

Misschien is het geheel het beste te begrijpen vanuit een lesbische aanleg bij Anna, waarschijnlijk mede beïnvloed door haar sterke vaderbinding en een matige relatie met haar moeder (waarvoor je in deze briefwisseling overigens geen aanwijzingen vindt). We laten dan in het midden wat oorzaak en wat gevolg was. Dat zou dan het centrale gegeven zijn: niet benoemde, onderdrukte homoseksualiteit; nooit tot bloei gekomen, althans niet seksueel. Iemand zou eens nauwkeurig moeten bekijken hoe Anna schrijft over mannen en vrouwen, over jongens en meisjes, vrienden en vriendinnen. Mijn indruk is dat haar grotere gerichtheid op vrouwen duidelijk zal blijken.

In dat perspectief wordt heel begrijpelijk dat Anna niet de traditionele weg ging die haar beide zussen hadden gevolgd en die Freud eigenlijk voor de enig juiste hield voor een vrouw. Meyer-Palmedo legt er in de inleiding de nadruk op dat Freud moeite heeft gehad zijn vrouwbeeld te wijzigen of de manier waarop Anna wilde leven niet af te keuren. Uiteindelijk was hij opgelucht toen Anna ging leven in 'symbiose' met het gezin van Dorothy Burlingham. Dat gezin woonde boven de Freuds; Anna trad op als analytica voor de kinderen Burlingham. In Londen woonde Dorothy Burlingham aanvankelijk in dezelfde straat als de Freuds. Na de dood van moeder Martha Freud trok zij bij Anna in. Anna en Dorothy waren partners voor de rest van hun leven. Dorothy zal hebben gedeeld in de levensopdracht van Anna: een vestaalse maagd zijn bij het psychoanalytische monument voor haar vader.

Mooie zinnen ontbreken natuurlijk niet. Ziehier een drieluit uit de pen van Freud: 'Wie zo weinig verstand heeft dat hij zichzelf geen raad kan geven, neemt gewoonlijk ook geen raad van anderen aan' (Freud 21 november 1920). 'Bravsein ist von Anfang an dull' (Freud 4 april 1922). 'Man muß sie noch weiter liebhaben, aber aus der Ferne' (13 april 1922).

De deskundigheid van de uitgeefster Meyer-Palmedo staat borg voor uitstekende research. Zij was ook de oorspronkelijke auteur van de *Freud-Bibliographie mit Werk-konkordanz* (S. Fischer Verlag). Men kan slechts bewondering hebben voor de gedegenheid van veel hedendaags Freud onderzoek in Duitsland. Deze briefwisseling is de moeite van het lezen zeker waard maar stemt ook tot nadenken.

*Noot*

- 1 Voor de relatie tussen Anna Freud en Lou Andreas-Salomé vergelijke men '... als käme ich heim zu Vater und Schwester' — Lou Andreas-Salomé, *Anna Freud, Briefwechsel 1919-1937*. Redactie: D.A. Rothe & I. Weber. Göttingen: Wallstein Verlag, 2001.

## *Psychodrama zonder panorama*

*Bespreking van*

Pierre de Laat (2005). *Psychodrama, een actiegerichte methode voor exploratie, reflectie en gedragsverandering*. Assen: Van Gorcum. ISBN 90 232 4184 3, 249 pp., €38,50

GUY VERBRUGGEN

Psychodrama is en blijft het geesteskind van Moreno (1898-1974). Het gaat om een uit het theater stammend systeem van groepstherapie en rollenspel waardoor patiënten aan het werk worden gezet. Dit boek, geschreven voor een breed publiek door een ervaren practicus, gaat over het toepassen van psychodramatechnieken: relaties en interacties worden uitgebeeld, besproken, herdacht. Zoals de auteur zelf stelt, gaat het in dit boek over allerlei ervaringen met daarbij een bescheiden hoeveelheid wetenschap. De uitvoerige en levendige voorbeelden,

met zorg beschreven en in beeld gebracht, illustreerden voor mij hoe universeel toepasbaar technieken als dubbelen, spiegelen, rolwisseling zijn.

De lezer die een eerste brede introductie in psychodrama zoekt, vindt hier een goede praktijkgids; diegene die zoekt naar achtergronden en ondergronden van psychodrama kan dit boek beter aan zich voorbij laten gaan. Het adagium van Moreno 'The thinking is in the action' wordt hier soms toch wat te letterlijk genomen. De band tussen psychoanalyse en psychodrama, bijvoorbeeld in verband met laterale identificatie en overdracht, komt nergens goed in beeld. De naam Freud wordt éénmaal genoemd, de naam Winnicott eveneens, maar dan foutief geschreven ('Winnicot'). Storend vind ik ook dat de psychodramahelper in dit boek systematisch 'auxilliary' wordt genoemd in plaats van 'auxiliary'.